

УДК 94 (477) «174/1764»: 37.091.12 : 005.963.3 – 053.81

ЗДОБУТТЯ ЗНАТЬ ВИХІДЦЯМИ З УКРАЇНИ У СТОЛИЧНИХ ІМПЕРСЬКИХ УНІВЕРСИТЕТАХ (40-ві рр. XVIII ст. – 1764 р.)

Володимир Маслійчук

Харківська державна академія культури
Україна, 61000, м. Харків, вул. Бурсацький узвіз, 4
e-mail: masliychuk@ukr.net

На сьогодні визначення освітніх практик і загалом вивчення історії освіти є пріоритетними напрямками. Однією з найважливіших тем залишається навчання поза батьківщиною, набуття навичок і знань в інших соціокультурних умовах. Постає проблема впливу практик російських столиць на освіту «малоросійських еліт» XVIII-XIX ст., а також впливу самих цих еліт на імперську політику.

Мета цієї розвідки – визначити напрями освітніх практик та особливості влаштування українських студентів у російських столицях у часи «фавору» родини Розумовських при російському імператорському дворі з середини 40-х рр. XVIII ст. до скасування гетьманства восени 1764 р. Таке дослідження допоможе виявити культурно-освітні реалії українського шляхетства та шляхи інкорпорації українських земель до Російської імперії.

Набуття освіти було символічним кроком поряд із набуттям «добр та маєтностей». Люди докладали зусиль для підкреслення статусних рис, серед яких – наявність служби та хороша освіта для цієї служби. Процес формування «нової шляхти» напряду був пов'язаний з освітою й освітніми ознайомчими мандрівками. Окремо цю тематику практично не розглядали. Досить яскравий, однак подекуди суперечливий портрет освіченої верстви подав свого часу Олександр Оглоблин у біографічних нарисах про представників еліти [1].

У радянський час студенти з України у російських навчальних закладах давали позитивні приклади російсько-українських відносин, такі моменти змістовно висвітлила Надія Шип [2]. У часи після проголошення незалежності України гетьманство Кирила Розумовського зображується дуже позитивно, як час «золотої осені» Гетьманської держави, і тому так чи так культурно-освітні дані присутні у дослідженнях українських істориків [3], передусім Олени Дзюби [4; 5], досить важливі дані і зауваження про тогочасні освітні практики містяться у ґрунтовній роботі Максима Яременка [6]. Варто також зупинитися на праці

Михайла Штранге про формування «демократичної інтелігенції» у Російській імперії XVIII ст., де автор охоче використовує приклади вихідців з українських земель у російських столицях для ілюстрування цього процесу [7].

Досить цікавою своїми міркуваннями та спробами з'ясувати особливості побуту «малоросів» у столиці є стаття Тетяни Литвинової, присвячена переважно Григорієві Полетиці [8]. Загалом же до цього часу немає повноцінної картини щодо ані кількості українських студентів, ані постанов «малоросійських» корпорацій у російських столицях, ані ролі колишніх студентів і викладачів Києво-Могилянської академії й інших навчальних православних колегій у становленні імперської освіти.

«Доба Розумовських» – час потужного впливу на імперську політику братів Розумовських: фаворита імператриці Єлизавети Олексія та гетьмана (з 1750 р.) Кирила. Вагомою рисою цього впливу було всіляке сприяння рідні та землякам, заходи з підтримки батьківщини [9].

У цей самий час у Гетьманщині тривав процес формування вищих прошарків, «нової шляхти» з пошуками коріння та наголошенням власної винятковості [10]. Набуття знань представниками еліти Гетьманщини у російських столицях не було прерогативою «нової шляхти»: у Гетьманщині та на Слобожанщині існували навчальні установи, взоровані на єзуїтські колегії (Київська академія, Переяславський, Чернігівський і Харківський колегіуми), з досить демократичним доступом до освіти; окремі заможні особи, багато у чому за прикладом освітньої подорожі Кирила Розумовського до Німеччини у 1744 р., посилали на вивчення мов до німецьких університетів своїх дітей. Однак «нова еліта» потребувала освіти відповідно до своїх статусних потреб.

Саме у часи Розумовських з'являються й інші шляхи для здобуття освіти та для кар'єри, крім німецьких університетів і російських кадетських корпусів, – навчання у російських

університетах. Важлива тема присутності українських «студентів» у перших російських університетах потребує численних обумовлень. Насамперед, університетська освіта у Російській імперії у ту добу була соціально «непрестижною» для вищих прошарків суспільства. І університет при Петербурзькій Академії, і нововідкритий 1755 р. Московський університет не мали соціальної складової, надто привабливої для дворян [11], але оскільки брати Розумовські обіймали дуже значні посади в імперії, то освітні заклади ставали принадними для земляків імператорських улюбленців.

Передусім, слід визнати дуже важливий чинник щодо набуття знань у Петербурзі: за чотири роки до отримання гетьманства, у 1746 р., повернувшись нещодавно з закордонних поїздок, Кирило Розумовський став президентом Російської імператорської академії наук і мистецтв, основного державного наукового та навчального закладу. Від початку функціонування Академії з 20-х рр. XVIII ст. при ній влаштовано академічну гімназію й «університет» – заклади, які, проте, дуже кволо існували. З 1747 р. за президентства Розумовського щодо «університету» та гімназії при академії було прийнято «Регламент», що дозволяв навчатися там представникам різних соціальних груп і визначав освітні правила [12]. Але навіть у 1755 р. випускники академічної гімназії не могли слухати лекції при університеті, бо не знали латини [13], і тут колишні спудеї українських колегій з хорошими навичками з латинської мови дуже добре підходили б на роль студентів «університету». Розумовський прагнув втручатися – можливо, під впливом Григорія Теплова – у навчальний процес, видаючи інструкції та положення, але пізніше через гетьманські клопоти з 1758 р. передав університет у розпорядження Михайла Ломоносова.

Слід пристати на думку, що Кирило Розумовський був схильний радше до фаворитизму, придворних інтриг, веселощів і збагачення, ніж до праці з науковцями. Про те збереглася низка анекдотів і цікава сатира Федора Еміна на науково-освітню еліту 1765 р. [14]. За свідченнями Михайла Ломоносова, впродовж двох років (1755-1757) «граф» Розумовський був в Академії лише раз [15]. Понад те, для своїх дітей, дітей свого наближеного Теплова та кількох вельмож (усього шістьох учнів) президент Академії створив школу, що потребувала державних коштів, утричі більших за «університет» [16]. Але слід також визнати сприяння Розумовського вченим, його м'який характер, що дало підставу тому ж Михайлові Ломоно-

сову схарактеризувати Розумовського в одному з листів до Івана Шувалова 10 березня 1755 р.: «Президент у нас добрый человек, только вверился в Коварника (Григория Теплова – В.М.)» [17].

За час керівництва Розумовського до академічної гімназії й університету були прийнято чимало вихідців із «Малоросії», вочевидь, не без сприяння самого Розумовського, який потребував освічених кадрів для управління гетьманством і сприяв землякам. Першою такою постаттю став прийнятий за перекладача до Академії Григорій Полетика у 1746 р., що пройшов екзамен і був схвально прийнятий і зарахований до академічної гімназії для студій математики та французької мови [18; 19]. Хоча через два роки Полетика перевівся до Синоду, вочевидь, він відвідував лекції «вищих наук» в «академічному університеті» [20]. Дуже важливим виглядає прохання Григорія Полетика вже як перекладача при Академії про прийом для навчання у гімназії свого служника, «малоросіянина» Івана Нагнибіди [21]: навчання служника – вагома шляхетська риса. Оскільки основні прохання Полетика йшли через президента Академії Кирила Розумовського, то, напевне, мало місце і сприяння Розумовського землякові.

Сам «університет» був малочисельним (16-18 учнів), однак досить вагомим щодо впливу на культурне життя та поширення просвітницьких ідей. Упродовж 1752-1755 рр. до академічного університету вступило сім вільних студентів, і, вочевидь, усі з «Малоросії»: брати Яків та Федір Козельські, (Данило ???) Римша, Іван Милович, Кирило Флоринський, Панас Лобисевич, Данило Дівович [22] (і, вочевидь, Семен Дівович); важливо, що майже всі вони вже навчалися у Київській академії. Цікаве їх позначення як «ucrainiesis» у латиномовних протоколах Академії наук [23], лише у грудні 1756 р., екзаменуючи Андрія Лузановського, позначили, що він «ex minor Russia» [24], але колегія визнала, що він ще слабкий для відвідування лекцій в «університеті». Подібну оцінку своїх знань отримав 1755 р. Федір Козельський, але він пообіцяв, що буде ретельно вчитись, і його зарахували до учнів гімназії [25]. У 1757 р. екзаменувалися studiosi ucrainiesi Іван Туманський і Корнилій Соханський [26]. На службу до Академії наук у 1754 р. просився Данило Савич, колишній студент Віттенбергу, вочевидь сподіваючись на протекцію Розумовського, але рішення канцелярії пропонувало Савичу або поїхати до Москви, або повернутися до України [27]. Савич поїхав до Москви,

де став одним із перших професорів Московського університету [28].

Можемо з багатьох причин твердити про підтримку гетьманом українських студентів. Дуже вагомими постатями у гімназії й університеті стали Микола Мотоніс і Григорій Козицький, що повернулись із закордонних студій у 1758 р. [29]. Після тривалої відсутності у зв'язку з обранням гетьманом Розумовський повернувся до Петербурга в 1754 р. і «представил», як скаржився Михайло Ломоносов, трьох осіб: «первый – бессовестный, другой – шалун, третий – невежа» [30]. Коментатори цього зауваження Ломоносова вважають, що мова йде про трьох вихідців з України: Панаса Лобисевича, Семена Дівовича та Федора Козельського, – однак як розподілити нищівні характеристики, залишається загадкою [31]. Подібно до значного «магната», Розумовський привіз з України кількох людей, певно, зі свого оточення та прилаштував на казенне утримання (навчання) в Академії.

Є низка інших важливих постатей родом з українських земель, що були пов'язані з академічним університетом і сухопутним шляхетським корпусом, таких як Лука Січкарьов з Ніжина, який 1757 р. переїхав до Петербурга та став відомий пізніше своїми перекладами й антиклерикальними зауваженнями [32], чи вихідець із Сум, непідвладних гетьманові, копіїст Сумської канцелярії Василь Крамаренков, який 1751 р. вступив до академічної гімназії, переклав російською мовою відомої праці «про дух законів» Монтеск'є [33]. Тут слід визнати, що навчання у гімназії Крамаренков почав частково та завдяки своєму батькові, який здійснив певну духовну кар'єру і був полковим священиком гвардійського Преображенського полку [34]. Напевне, останніми помітними посталями з «малоросійського шляхетства» та Київської академії, зарахованими до академічного університету навесні та влітку 1764 р., стали Григорій Брайко та Семен Гамалія [35].

Не маючи відповідних кількісних показників, можна гіпотетично стверджувати, що студенти з України становили майже третину з дуже невеликої кількості студентства Петербурзького «університету», однак були доволі слабко представлені у гімназії. Понад те, ці студенти та викладачі з гімназії й університету здійснили дуже помітні кар'єри та надзвичайно прислужились у творенні культурного тла завдяки перекладам і філософським працям. Єдине, що можемо стверджувати певно: представникам старшинських кіл (переважно з дрібної шляхти, що не мали істотних коштів

на навчання за кордоном чи у Сухопутному кадетському корпусі) був відкритий шлях до гімназійної або «університетської» освіти у Петербурзі на казенний кошт. Однак саме у цих освітніх практиках була закладена велика суперечність, перед якою гетьман і президент Російської академії наук мусив поступатися. Аристократизація української еліти передбачала легітимацію власних прав з історичним підґрунтям, приїзд до Петербурга з Гетьманщини відбувся в очікуванні надання нових чинів чи маєтностей, уже з певними статусними заувагами, «гонором» і розумінням власної історичної традиції.

Перші непорозуміння сталися передусім із конфліктним професором Михайлом Ломоносовим і мали не лише особистий характер сварок Ломоносова з наближеним до гетьмана Григорієм Тепловим, але й надто помітний соціально-культурний характер. Після відкриття Московського університету проекти навчальних закладів набували нового значення для вдосконалення навчального процесу та відкриття нових освітніх установ. Григорій Полетика, працюючи перекладачем при Синоді, вирішив також подати свій проект із великим розділом історії своєї alma mater – Києво-Могилянської академії. Свої роздуми Полетика подав 1757 р. до часопису «Ежемесячные сочинения к пользе и увеселению служащих», основного і щойно заснованого журналу Академії наук, і назвав «О начале, возобновлении и распространении учения и училищ в России и о нынешнем оных состоянии», надавши тексту поширеної тоді форми листа вигаданому приятелеві [36]. Автор ретельно готувався та їздив до Києва збирати матеріал [37]. Але статтю відхилив один із редакторів – Михайло Ломоносов. Він критикував Полетику за те, що у творі про школи у «Росії» з X до XVIII ст. нічого не сказано. Полетика використав винятково київську традицію та подав початок освіти у Києві за літописними джерелами, а потому перейшов до Київської академії. Конфлікт виявився і джерелознавчим. На бік Полетики став професор Гергард Міллер, редактор «Ежемесячных сочинений», який дозволив друкувати текст і зазначив, що у Полетики буде продовження і нічого шукати школи у Москві, коли про них не йдеться у джерелах. Тут слід погодитися з Тетяною Литвиною: заборона друкувати розвідку Полетики мала під собою ще один значний конфлікт академічного середовища, а саме конфлікт Міллера та Ломоносова [38]. Кирило Розумовський став на бік цензурних втручань і заборони до друку зага-

лом твору Григорія Полетики. Збережений уривок цього твору свідчить, що Полетика сміливо може вважатися одним із перших істориків освіти України з дуже вагомою риторикою та підтримкою навчальних закладів «езуїтської» традиції. Пізніше він відправив своїх дітей на навчання до Вітебська і Вільно, а не до столиці.

Наступна подія під уважним поглядом може також свідчити про зіткнення традицій новостворюваної української «нової шляхти» та просвітницьких ідеологій Російської імперії. Ця «суміш» виявиться пізніше дуже важливою для української національної ідеології. Це подія з життя двох дуже значних надалі (особливо для української історіографії) постатей – Семена Дівовича та Панаса Лобисевича [39]. Обидва студенти, вступаючи до Академічної гімназії у 1754 р., мали вже непоганий ґрунт: Лобисевич довчився у Київській академії до класу риторики, Дівович писав, що навчався в Угорщині. Про Дівовича слід додати, що він екзаменувався з астрономії та хімії [40]. Панас Лобисевич яскраво підкреслював свою шляхетськість, при його вступі зазначено, що він «nobilis ucrainiesis» [41], вивчав філософію й історію та був вхожим до літературного гуртка Олександра Сумарокова, ворожого до Ломоносова [42]. Обоє «студентів» екзаменували у 1757 р. для подальшого навчання [43]. Проте, користуючись протекцією гетьмана, Дівович і Лобисевич постійно надокучали проханнями про підвищення в Академії до ад'юнктів (якими були їхні земляки Козицький і Мотоніс). Розумовський доручив директору «університету» Михайлові Ломоносову провести іспит. Студенти іспит провалили, і Ломоносов забажав, аби вони відвідували лекції для досягнення звань ад'юнктів. Ні Дівович, ні Лобисевич лекцій не відвідували, за що були відраховані з «університету» за згодою Ломоносова з чиновниками академічної канцелярії, приїхали до Глухова та подали скарги гетьманові. Факт звільнення обурих Кирила Розумовського, і той виніс 12 вересня 1760 р. Ломоносову письмову догану [44; 45], але не пішов на істотний конфлікт. З лютого 1761 р. Лобисевич і Дівович були призначені перекладачами при Академії, а у вересні того ж року відкликані на Україну до канцелярії гетьмана [46].

Ці події викликали досить сувору оцінку Олександра Оглобина, який звинуватив Ломоносова в упередженості до «малоросів» (зокрема до Григорія Полетики) [47], хоча, здається, це не зовсім відповідає дійсності. Ломоносов мав серйозні тертя з Григорієм Тепло-

вим, постаттю, близькою до гетьмана. Уважно оглядаючи між тим склад студентів «академічного університету», слід визнати, що дійсно улюбленцями Ломоносова були вихідці з бідних великоросійських солдатських чи священницьких родин. Отримавши догану від Розумовського, Ломоносов звів усе на особисті зв'язки, бо Лобисевич виявлявся «сватом» Григорієві Теплому [48]. Але водночас Ломоносов підтримував вихідців з України, що вже мали непогані знання: Григорія Козицького, Миколу Мотоніса, Якова Козельського. У листі до Теплового наприкінці січня 1761 р. Ломоносов зазначає, що неодноразово писав і до Розумовського, і до Теплового про розширення «наук в отечестве в Москву и на Украину» [49]. Тобто тут ми можемо спостерігати дійсно зіткнення двох розумів значення освіти.

Тут слід додати про подальшу долю «студентів». Виявиться, що дійсно ці постаті дуже близькі до Розумовського. Семен Дівович, повернувшись до Глухова, працював перекладачем при Генеральній канцелярії, де й написав у вересні 1762 р. значну поему «Разговор Великороссии с Малороссиєю»; у творі викладено заслуги українського козацтва та велику значущість Малоросії щодо надання чинів у Російській імперії, а також, звичайно, твір містив невелику похвалу Розумовським [50]. 1763 р. Дівовича було призначено за власною ініціативою (бо в архіві знайшов «дела не в порядку») на вагому посаду гетьманського архіваріуса для пошуку генеалогій і доведення володіння; при цьому він не полишив перекладацької посади, на що йому було дано інструкцію з канцелярії гетьмана за підписом Розумовського [51]. Панас Лобисевич залишився одним із найближчих повірених гетьмана навіть після скасування гетьманства, був близьким із киево-могилянськими «професорами» та вихідцями з середовища академії, зокрема з єпископом Георгієм Кониським, однак петербурзьке перебування залишило у Лобисевича вагомий слід. Він дописував до петербурзьких часописів і, вочевидь, був їхнім читачем, навіть клопотався у столиці про видання інтерлюдії свого вчителя Георгія Кониського у 1794 р. [52]. Але, за всіма ознаками, «могилянська» освіта та прив'язаність до «магната» Розумовського були значно потужнішими за слабке петербурзьке навчання. Тут можна говорити про перемогу могилянської традиції над столичними навчальними досвідами.

Петербурзький університет був дуже кволим закладом, після 1765 р., з усуненням Розумовського від управління Академією та смер-

тю Михайла Ломоносова, заклад занепав, слідів подальшої «української присутності» у ньому не спостерігаємо певний час.

Дещо інакшу та певною мірою ще важливішу для досліджень царину становить питання історії студентства й «українського представництва» у Московському імператорському університеті на початках його існування. Завдяки старанням нового фаворита імператриці Івана Шувалова та Михайла Ломоносова за істотної державної підтримки на початку 1755 р. було відкрито університет у Москві. Московський університет, незважаючи на хорошу програму і непогану риторичку, спочатку не став прихистком для наближених до гетьмана постатей зі зрозумілих причин – незнайдена спільної мови з Шуваловим. Шувалов виявився і спритнішим, і практичнішим у створенні навчального закладу, він рекрутував перших студентів із «семінарій» імперії, у тому числі з Білгородської (Харківського колегіуму: Федора Левицького та Єгора Булатницького) [53]. При університеті створено дві гімназії для готування до навчання: одну – для дворян, а другу – для різночинців. Шувалову вдалося домогтись і указу від 17 травня 1756 р., що дозволяв дворянським недорослям отримувати освіту в університеті за рахунок служби з отриманням чинів [54]. До гетьманської канцелярії у Глухові аж 5 квітня 1758 р. було відправлено копію грамоти Сенату про надання чинів дворянам, які навчалися у Московському університеті [55]. Відбувалася поступова «аристократизація» університету, прагнення залучити більше дворян. Однак навряд чи така настанова стосувалася вихідців із «Малоросії».

З 1757 р. у Московському імператорському університеті навчався Іван Хоменський (Фомичевський) після «філософії в Київських училищах», через три роки у 1760 р. він прохав гетьманську канцелярію підтвердити його «шляхетську природу», бо по університеті його направлено на службу до «Морської аптеки», де вимагали дворянський диплом [56]. Однак і в самому Московському університеті прагнули з'ясувати походження студентів. Так, знову ж до гетьманської канцелярії у 1761 р. було направлено запит про сина чернігівського мешканця Івана Кричевського: чи дійсно він син «обивателя», бо навчався власним коштом [57].

Студенти Московського університету, котрі походили з України, не мали, вочевидь, істотних зв'язків із провідними старшинськими родинами і, можливо, не цуралися підтримки

Розумовських. Перші вагомими зарахування у студенти після іспитів у гімназії відбулися 1759 р., тут спостерігаємо двох вихідців із Малоросії: Семена Десницького та Василя Рубана. Найяскравіша постать поміж вихідців з України – Семен Десницький, цей майбутній професор права був родом із Ніжина, незрозумілого соціального походження; він навчався перед вступом до університету у Троїцькій семінарії, потім пішов до гімназії при Московському університеті, а далі у 1759 р. перейшов до університету [58; 59]. Колишній студент Київської академії, а потім і Московського університету Василь Рубан, згодом відомий письменник, теж досить непевного походження [60]. Так само заплутане походження й у Володимира Золотницького, студента, який навчався в університеті наприкінці 50-х рр. XVIII ст. Золотницький присвятив свою першу книжку «Состояние человеческой жизни», напевно, патронів – Олексію Розумовському [61], а пізніше, у 1767 р., у Комісії зі створення Нового уложення він став палким оборонцем прав «нової шляхти» Малоросії як представник шляхетства Київського полку (рідного Розумовським Козелецького повіту) [62].

Але ставлення гетьмана Кирила Розумовського до Московського університету значно потеплішало на початку 60-х рр., а у 1761 р. гетьман і президент академії урочисто відвідав цей заклад [63], вочевидь плануючи створити щось подібне у «Малоросії». Саме у той час можна спостерігати в університеті представників значних старшинських родин. У професора Філіппа Дільтея навчався Василь Васильович Кочубей, який у 1763 р. навіть переклав книжку з французької («Новое описание сферы») [64]. З 1760 р. спостерігаємо як вільного студента й Іполита Богдановича з сотницької родини із Переволочної, згодом вагомого російського письменника [65]. На 1764 рік у Московському університеті навчалися чотири «українці» власним коштом [66], а на казенному кошті – дворянин, син ротмістра слобідських полків Микола Рубановський [67]. Щодо одного з українців, то це син сотника (судді) Сумського полку Василь Пустовійт (Пустовойтов) [68]. Досі немає чітких відомостей про двох студентів, синів полкового осавула ніжинського полку (?) [69], особу ще одного сина старшини, теж студента, слід з'ясувати.

Важливо визнати, що на 1760-ті рр. Московський університет значно випередив «університет» у Петербурзі, однак так і не став найпривабливішим закладом для представників «малоросійської знаті». Такі приклади при-

чинкові та поодинокі. Слід зазначити дуже важливу деталь: студентів для світських закладів бракувало, тому адміністрації охоче залучали студентів із православних колегіумів, а у другій половині 60-х рр. XVIII ст., вочевидь, з примусу до гімназії Московського університету направляли півчих родом з України із придворної капели, але ті повтікали від «науки» [70].

Говорячи про наслідки початків світської освіти українських студентів у російських столицях, слід визнати: Розумовські посприяли залученню численних «малоросів» до імперської політики і науки саме у світському, просвітницькому ключі. Уважний погляд на дещо пізніші часи показує: це дійсно було дуже потужне рекрутування до імперських практик, що мало наслідком обіймання вихідцями з України високих посад в ієрархії Російської імперії 70-80-х рр. XVIII ст. і на початку XIX ст. Багато у чому присутність «малоросів» на вищих щаблях освітньої системи Російської імперії визначила напрям освітніх реформ на їхній батьківщині у 80-х рр. XVIII ст. і до 1816 р., відставки міністра освіти Олексія Кириловича Розумовського.

Однак політика щодо залучення українців до управління імперією мала свої наслідки. Першим «рекрутуванням» українських чиновників і перекладачів важко не захопитись, основні твори Просвітництва незрідка були перекладені вихідцями з українських земель, низка перших заходів молодій імператриці Катерині II пов'язана з діяльністю близьких до Розумовських постатей, зокрема Григорія Козицького, що певний час був імперським статс-секретарем [71].

Але з 1764 р., за влучним спостереженням Михайла Штранге, змінюється сама освітня політика в імперії: тепер головну увагу зосереджено не на здобутті знань і врешті формуванні фахівця, а на вихованні, як основному принципі «народного просвещения», тобто у перспективі це означало створення насамперед виховних закладів, а не університетів або чергових кадетських корпусів. Поза сумнівом, така зміна «парадигм» пов'язувалася з впливом ідей Руссо, особливо після виходу у 1762 р. відомого твору «Еміль».

У зв'язку з цим почався наступ «реакції» на виклади та викладачів у вже створених навчальних закладах і на «випускників» тих закладів, що не відповідали виховним принципам. Вчителя заміняв вихователь. Ці процеси, а також усунення від посад Кирила Розумовського, хвороба та смерть Олексія Розумовського у

1771 р., потреба кадрів для Малоросійської колегії стали фатальними чинниками для багатьох представників української еміграції у столицях. У Сухопутному кадетському корпусі 1769 р. було звільнено 13 учителів, між тим і Володимира Золотницького й архітектора Олексія Яновського [72]. Через три роки Золотницький з'являється на Україні в оточенні генерала Петра Паніна [73], до Петербурга він, вочевидь, не повернувся. Інший викладач Лука Січкарьов був також усунутий від «статської та військової служби» і влаштувався перекладачем до князя Григорія Потьомкіна. У 1773 р. з Морського корпусу пішов у відставку Григорій Полетика [74]. З 1771 р. один із провідних математиків і філософів імперії Яків Козельський був направлений у чині полковника до Малоросійської колегії у Глухові [75]. З Сенатської канцелярії було звільнено Івана Туманського, також переведеного до Малоросійської колегії [76]. Через «поблажку» до ніжинських греків із канцелярії Сенату у 1775 р. було звільнено з позбавленням чинів Миколу Мотоніса, колишнього ад'юнкта Петербурзького університету, і той виїхав на батьківщину. У 1774 р. з посади статс-секретаря пішов Григорій Козицький, у грудні 1775 р. він покінчив життя самогубством [77].

Перший потік «малоросів» до російських столиць не реалізувався, його представники, за окремими винятками, не залишилися в столицях, не створили корпорації. З середини 70-х рр. XVIII ст., після приїзду управителя «Малоросії» Петра Рум'янцева до столиць, на імперському рівні почали свою кар'єру постаті з оточення цього фельдмаршала: Олександр Безбородько, Петро Завадовський, Дмитро Трощинський, – але жоден із майбутніх «канцлерів» і «міністрів» не мав столичної освіти, а лише колегіумське навчання (переважно у Київській академії). Така «зміна еліт» викликає низку питань про причини та наслідки взаємодій центру й українських земель. Це чергова проблема для дослідника. Однак саме така ситуація певною мірою загострювала потребу шляхетського навчального закладу у «Малоросії». Водночас зрозуміло, що навчання у колегіумах було цілком досить для загальноімперської кар'єри. Певною мірою, можливо, саме цей факт гальмував створення нових навчальних закладів на українських землях.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА:

1. Оглоблин О. Люди старої України / Олександр Оглоблин. – Мюнхен, 1959.
2. Шип Н.А. Русско-украинское культурное сотрудничество в XVIII – первой половине XIX в. / Надежда Шип. – К, 1988.
3. Путро О.І. Гетьман Кирила Розумовський та його доба (3

- історії українського державотворення 18 ст.) / Олексій Путро. – К, 2008. – Ч. 1.
4. Дзюба О.М. Приватне життя козацької старшини XVIII ст. (на матеріалах епістолярної спадщини) / Олена Дзюба – К, 2012. – 347 с.
 5. Дзюба О. Українське оточення гетьмана Кирила Розумовського в Петербурзі / Олена Дзюба // Україна та Росія: Проблеми політичних і соціокультурних відносин: Збірник наукових праць. – К, 2003. – С. 465-475.
 6. Яременко М. «Академіки» та Академія. Соціальна історія освіти й освіченості в Україні XVIII ст. / Максим Яременко. – Харків, 2014.
 7. Штранге М.М. Демократическая интеллигенция в России в XVIII веке / Михаил Штранге. – М., 1965.
 8. Литвинова Т.Ф. Малоросс в российском культурно-историографическом пространстве второй половины XVIII в. / Татьяна Литвинова // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. – Дніпропетровськ, 2001. – С. 28-64.
 9. Васильчиков А.А. Семейство Разумовских / А.А. Васильчиков. – СПб., 1880. – Т. 1. – С. 41-44.
 10. Когут З. Російський централізм і українська автономія. Ліквідація Гетьманщини 1760-1830 / Зенон Когут. – К: Основи, 1996. – С. 37-39.
 11. Феофанов А.М. Студентство Московского университета XVIII – первой четверти XIX в. / А.М. Феофанов; Православный Свято-Тихоновский гуманитарный университет. – М., 2011. – С. 37-49.
 12. Марголис Ю.Д., Тишкин Г.А. «Отечеству на пользу, а россиянам во славу...»: Из истории университетского образования в Петербурге в XVIII - нач. XIX вв. / Юрий Марголис, Григорий Тишкин. – Ленинград, 1988. – С. 71-72.
 13. Рождественский С.В. Очерки по истории систем народного Просвещения в России в XVIII-XIX веках / Сергей Рождественский. – СПб., 1912. – Т. 1. – С. 71-72.
 14. [Эмин Ф.] Сон, виденный в 1765 году / Предисл. Л. Майкова // Русский архив. – 1873. – № 10. – С. 1912-1913, 1922.
 15. Ломоносов М.В. Полное собрание сочинений / Михаил Ломоносов. – М.-Л., 1957. – Т. 10: Служебные документы. Письма 1734-1765 гг. – С. 189.
 16. Кулябко Е.С. М.В. Ломоносов м учебная деятельность Петербургской Академии наук / Елена Кулябко. – М.-Л., 1962. – С. 119.
 17. Ломоносов М.В. Полное собрание сочинений. – Т. 10. – С. 520.
 18. Материалы для истории Императорской академии наук. – СПб., 1895. – Т. 8 (1746-1747). – С. 148-149, 151, 176, 178.
 19. Литвинова Т.Ф. Малоросс в российском культурно-историографическом пространстве второй половины XVIII в. – С. 37.
 20. Материалы для истории Императорской академии наук. – СПб., 1895. – Т. 8 (1746-1747). – С. 218-219.
 21. Там само. – С. 444, 451.
 22. Кулябко Е.С. М.В. Ломоносов м учебная деятельность Петербургской Академии наук. – С. 79.
 23. Протоколы заседаний Конференции Императорской академии наук с 1725 по 1803 года. – СПб., 1899. – Т. II. – С. 298, 308, 317, 380.
 24. Там само. – С. 366.
 25. Марголис Ю.Д., Тишкин Г.А. «Отечеству на пользу, а россиянам во славу...». – С. 75.
 26. Протоколы заседаний Конференции... – С. 402.
 27. Там само. – С. 308.
 28. Документы и материалы по истории Московского университета второй половины XVIII в. / Подг. к печати Н.А. Пенчко. – М., 1961. – Т. 1. – С. 371-372.
 29. Штранге М. Демократическая интеллигенция в России в XVIII веке – С. 132-133.
 30. Ломоносов М.В. Полное собрание сочинений. – Т. 10. – С. 189.
 31. Там само. – С. 642.
 32. Штранге М. Демократическая интеллигенция в России в XVIII веке. – С. 99-101.
 33. Там само. – С. 123-125.
 34. Материалы для истории Императорской академии наук. – СПб., 1900. – Т. 10 (1749 июнь – декабрь – 1750). – С. 727.
 35. Мартынов И.Ф. Журналист, историк и дипломат XVIII века Григорий Леонтьевич Брайко / Иван Мартынов // XVIII век. Сборник. – Л., 1977. – Вып. 12: А.Н. Радищев и литература его времени. – С. 226.
 36. Полетика Г. О начале, возобновлении и распространении учения и училищ в России и о нынешнем оных состоянии. Письмо первое к приятелю // Чтения в историческом обществе Нестора-Летописца. – К., 1896. – Кн. 11. – Отд. 3. – С. 49-59.
 37. Лазаревский А.М. Записка Г.А. Полетики о начале Киевской Академии // Чтения в историческом обществе Нестора-Летописца. – К., 1896. – Кн. 11. – Отд. 3. – С. 46-48.
 38. Литвинова Т. Малоросс в культурном пространстве. – С. 41.
 39. Оглоблин О. Люди старої України... – С. 15-19, 137-149.
 40. Протоколы заседаний Конференции... – С. 380.
 41. Там само. – С. 298.
 42. Ломоносов М.В. Полное собрание сочинений / Михаил Ломоносов. – М.-Л., 1955. – Т. 9: Служебные документы 1742-1765 гг. – С. 900.
 43. Протоколы заседаний Конференции... – С. 380, 393, 397.
 44. Кулябко Е.С. М.В. Ломоносов м учебная деятельность Петербургской Академии наук. – С. 170-171.
 45. Ломоносов М.В. Полное собрание сочинений. – Т. 9. – С. 900.
 46. Кулябко Е.С. М.В. Ломоносов м учебная деятельность Петербургской Академии наук. – С. 171.
 47. Оглоблин О. Люди старої України. – С. 15.
 48. Ломоносов М.В. Полное собрание сочинений. – Т. 10. – С. 547.
 49. Там само.
 50. Дівоич С. Разговор Великокоросии с Малороссиею / Семен Дівоич // Українська література XVIII ст. Поетичні твори. Драматичні твори. Прозові твори / Упоряд. О. Мишанич. – К, 1983. – С. 413.
 51. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДАК України), ф.269, оп.1, спр.4021, арк. 2-2зв, 3-3зв, 10-11.
 52. Петров Н. Один из предшественников И.П. Котляревского в украинской литературе XVIII века. Афанасий Кириллович Лобысевич / Николай Петров // Статьи по славяноведению. – СПб., 1904. – Вып. 1. – С. 57-63.
 53. Белявский М.Т. М.В. Ломоносов и основание Московского университета / Михаил Белявский. – М., 1955. – С. 168.
 54. Шевырев С. История Московского университета написанная к столетнему его юбилею ординарным профессором русской словесности и педагогики Степаном Шевыревым / Степан Шевырев. – М., 1855. – С. 22.
 55. ЦДАК України, ф.269 (Канцелярія гетьмана Розумовського), оп.1, спр.2646, арк. 1.
 56. Там само, спр.3179, арк. 1-2.
 57. Там само, спр.3713, арк. 2-3.
 58. Шевырев С. История Московского университета. – С. 59.
 59. Штранге М. Демократическая интеллигенция в России в XVIII веке. – С. 194-198.
 60. Модзалевский Б.Л. Василий Григорьевич Рубан. Историко-литературный очерк / Борис Модзалевский // Русская старина. – 1897. – Июль-август. – С. 393-394.
 61. Золотницкий В. Состояние человеческой жизни, заключенное в некоторых нравоучительных примечаниях, касающихся до натуральных человеческих склонностей, собранных в пользу общества Владимиром Золотницким / Владимир Золотницкий. – СПб., 1763.
 62. Мнения в Комиссии. Мнение депутатов на проект по правам благородным. Приложение к XXXII тому // Сборник Русского исторического общества. – СПб., 1882. – Т. XXVI. – С. 338-339.
 63. Шевырев С. История Московского университета. – С. 91-92.
 64. Там само. – С. 76.
 65. Там само. – С. 95.
 66. Белявский М.Т. М.В. Ломоносов и основание Московского университета. – С. 174.
 67. Там само. – С. 173.
 68. Потапенко С. Еліта Слобідської України. Списки козацької старшини 60-х років XVIII ст. / Світлана Потапенко. – Харків, 2008. – С. 298.
 69. Феофанов А.М. Студентство Московского университета XVIII – первой четверти XIX в. – С. 50.
 70. Документы и материалы по истории Московского университета второй половины XVIII в. / Подг. к печати Н.А. Пенчко. –

М., 1963. – Т. 3. – С. 37, 238, 465.

71. Штранге М. Демократическая интеллигенция России в XVIII в. – С. 136-137.

72. Там само. – С. 232-235.

73. ЦДІАК України, ф.54, оп.3, спр.6343, арк. 2.

74. Штранге М. Демократическая интеллигенция России в

XVIII в. – С. 259-260.

75. ЦДІАК України, ф.54, оп.3, спр.5170, арк. 1.

76. Штранге М. Демократическая интеллигенция России в

XVIII в. – С. 265.

77. Там само. – С. 266-268.

Маслійчук Володимир *Здобуття знань вихідцями з України у столичних імперських університетах (40-ві рр. XVIII ст. – 1764 р.)*

Від часу утвердження братів Розумовських як важливих діячів Російської імперії, вихідці з українських земель ставали студентами перших російських світських університетів: Санкт-Петербурзького та Московського. Передусім гетьман і Президент Російської академії наук Кирило Розумовський сприяв навчанню земляків у підпорядкованому йому Петербурзькому університеті. Однак з початку 1760-х рр. існують приклади навчання козацьких старшин і в Москві. Слід визнати, що ці освітні практики були лише спробою залучення «малоросійської» еліти до імперського правління.

Ключові слова: освіта, університет, Розумовські, еліта, інтеграція

Маслійчук Владимир *Получение знаний выходцами с Украины в столичных имперских университетах (40-ые гг. XVIII в. – 1764 г.)*

Со времени утверждения братьев Разумовских при императорском дворе Российской империи, выходцы с украинских земель ставали студентами первых российских светских университетов: Санкт-Петербургского и Московского. Прежде всего, гетман и Президент Российской императорской Академии наук содействовал учебе земляков в подчиненном ему Петербургском университете. Но с начала 1760-х гг. есть примеры учебы сыновей казацкой старшины и в Москве. Такие образовательные практики были первой, и не совсем удачной попыткой привлечь «малороссийскую элиту» к имперскому управлению.

Ключевые слова: образование, университет, Разумовские, элита, интеграция

Masliychuk Volodymyr *Gaining knowledge students from Ukraine in the Russian Imperial universities (40th years of XVIII cent. – 1764)*

The Rosumovsky's time powerful influence on imperial politics Rosumovsky's brothers: favorite of Queen Elizabeth Olexa and Hetman (from 1750) Kyrylo. The important feature of this influence was all promoting relatives and countrymen, activities in support of the homeland.

Natives of the Ukrainian lands were the students of the first Russian secular universities: St. Petersburg and Moscow, which are often assisted by K. Rosumovsky. The leadership of Kyrylo Rosumovsky «University» at the Russian Academy of Sciences has contributed to the attraction of this institution students. Not having the appropriate quantitative indicators, you can hypothetically say that students from Ukraine accounted for almost a third of the very small number of students of the Petersburg «University».

Initially in the Moscow University was a weak representation of immigrants from Ukraine. However, since the beginning of the 1760th the number of students has increased.

Studying in Russian universities was really powerful drawing to imperial practices that result from a Ukraine of high positions in the hierarchy of the Russian Empire of 1770-80th and at the beginning of the XIX centuries. The first stream «littlerussian» to the Russian capitals not found fulfillment, its representatives, individual exceptions do not have capitals.

Keywords: education, university, Rosumovsky, elite, integration

Рецензенти:

Казьмирчук Г.Д., д.і.н., професор

Кривошея Ір.І., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 25.12.2016 р.